

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія насильства**»
вибіркових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 3 *Особливості кібернасильства.*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 №8

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Маннапова К.Р.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, с.н.с. Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук Греса Н.В.

План лекції:

1. Поняття кібернасильства.
2. Види жорстокого поводження і шкідливого впливу в кіберпросторі.
3. Механізми впливу кіберзлочинця.
4. Ознаки кібернасильства.
5. Ознаки небезпеки кіберспілкування.
6. Особливості запобігання та профілактики шкідливого впливу кібернасильства.

Рекомендована література

1. Ainsaar M., Lööf L. Online Behaviour related to child sexual abuse. URL: [https://www.childrenatrisk.eu/robert/public/Online behaviour related to sexual abuse.pdf](https://www.childrenatrisk.eu/robert/public/Online%20behaviour%20related%20to%20sexual%20abuse.pdf)
2. Simantiri N.L. Online child sexual abuse and exploitation. Current forms and good practice for prevention and protection. ECPAT France and ECPAT Luxembourg, 2017. 84 с.

Текст лекції

1. Поняття кібернасильства.

Кібернасильство — це нанесення шкоди за допомогою електронних форм спілкування і контакту.

Кібергрумінг - це налагодження довірчих відносин з дитиною з метою сексуального насильства над нею.

Небезпечні кіберігри («ігри смерті») – ігри у закритих мережових групах, завдання яких передбачають нанесення дитиною собі каліцтва, заподіяння болю, що можуть призвести до смерті.

Критичне мислення - це мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень, головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення.

Інтернет сьогодні є найважливішим інструментом взаємодії зі світом у руках не тільки дорослих, але й дітей. Він допомагає їм навчатися, розвиватися, підтримувати спілкування з друзями, стежити за подіями у світі. За даними міжнародного дослідницького проєкту ESPAD, у 2019 році лише 6,7% опитаних підлітків в Україні не користувались соціальними мережам. Майже 45% підлітків проводять у соціальних мережах до 3 годин на день, а ще приблизно 50% – 4 та більше годин. Проте найважливішим фактором ризику є стан інформаційного середовища. Інформаційний простір (кіберпростір або інфосфера) являє собою специфічну техносціальную середу, що включає в себе різноманітність інформаційних потоків збору, обробки, зберігання та передачі інформації. Інтернет у сьогоденні став

невід'ємною частиною життя сучасної людини та її найближчого оточення, які швидко орієнтуються у віртуальному світі, розвивають нові потреби і відкривають власні способи використання новітніх можливостей цифрових технологій. Поряд із перевагами варто констатувати появу і поглиблення тенденції розширення ризиків і загроз впливу на психологічну і соціальну безпеку особисті з боку віртуального інформаційного простору, до яких передусім варто віднести **кібернасильство**.

2. Види жорстокого поводження і шкідливого впливу в кіберпросторі.

За статистикою Генеральної прокуратури України тільки за червень 2020 року зареєстровано 110 випадки розбещення неповнолітніх, 29 випадків статевих зносин із особою, яка не досягла статевої зрілості тощо. Звичайно, зазначені цифри не відображають реальних масштабів окресленої проблеми і свідчать лише про той факт, що ця категорія злочинів характеризується високим рівнем латентності. Тому вважаємо актуальним розглянути деякі особливості жертви насилля.

Результати проведеного опитування працівників правоохоронних органів свідчать про те, що у 58,8 % випадків злочини, пов'язані із дитячою порнографією та кібернасильством, вчиняються частіше до дітей жіночої статі, а 41,2 % – що діти однаково стають жертвами: як діти жіночої статі, так і чоловічої. Це підтверджується і зарубіжними дослідженнями, які свідчать про те, що жертвами даного виду злочинів найчастіше є особи жіночої статі – 88,0 %. Особи чоловічої статі у загальній масі потерпілих становить 12,0 %. За іншими даними, наприклад, гарячої лінії у 53,0 % проаналізованих зображень з дитячою порнографією фігурують хлопчики. За віковою характеристикою переважають особи віком від 10 до 14 років (46,1 %) та від 7 до 10 років (26,5 %). Особи, віком від 14 до 16 років становлять 24,0 % та від 16 до 18 років – 3,4 %. Дослідження свідчать, що найбільш віктимними здебільшого є діти від 7 до 16 років, вони становлять 72,6 % загальної кількості дітей. За результатами дослідження, спрямованого на визначення причин за яких діти найчастіше стають жертвами дитячої порнографії та кібернасильства, встановлено, що 27,1% – діти, які мають певні фізіологічні особливості та не усвідомлюють всієї небезпеки маніпуляцій з ними; 42,4 % – діти є більш довірливими та не рішучими, ніж дорослі; 28,8 % – діти не обізнані у тих чи інших сферах (зокрема, сексуальній). Поряд із тим, серед рис характеру, якими найчастіше володіє жертва сексуального насилля: довірливість – 44,9 %, аморальність – 27,5 %, легковажність – 20,3 %, агресивність – 3 %. Рівень освіти таких дітей характеризується наступними показниками: 41,4 % становлять учні загальноосвітніх шкіл, учні професійно-технічних училищ – 12 %, навчаються у технікумі чи інституті – 15,5 % жертв, працюють – 11,5 %, ніде не навчаються і не працюють – 19,6 %. На час вчинення проти них злочину проживали з обома батьками – 73 % дітей, проживали з однією матір'ю або батьком – 18,3 %, були сиротами 8,7 % дітей. Найбільш вразливу групу становлять особи, знайомство з якими

відбулося на вулиці – 54,5 %, що свідчить про поширеність бездоглядності та безпритульності. 28,8 % жертв знайшли свого злочинця через мережу Інтернет.

Зближення Інтернету і мобільних телефонів (що стало можливим завдяки технології третього покоління) різко змінює способи, якими діти і дорослі входять в кіберпростір. До недавніх пір входження в кіберпростір вимагало доступу до стаціонарних телефонних ліній і комп'ютерів. Але тепер телефон - а також сучасні ручні ігрові пульти - забезпечують доступ до кіберпростору з будь-якого місця. Зважаючи на це, батькам і опікунам буде все важче спостерігати за дітьми і підлітками, які користуються телефонами в онлайн-режимі. Можливості фото- і відеозйомки дозволяють користувачам телефонів передавати зображення безпосередньо в кіберпростір.

Заходячи в Інтернет, дитина ризикує:

1. побачити контент, що вразить її психіку (наприклад, сцени насильства або порнографії);
2. потрапити на провокаційні сайти і групи в соцмережах (суїцидальні ігри, спільноти, які спонукають до булімії та анорексії, або екстремістські групи);
3. почати грати в онлайн-ігри на гроші;
4. стати жертвою работоргівців, які розсилають через мережу оманливі пропозиції, кібербулінгу (цькування у соцмережі), секстингу (пересилання інтимних матеріалів) або онлайн-грумінгу (сексуального шантажу).

3. Механізми впливу кіберзлочинця.

У зоні ризику знаходяться всі діти, які користуються Інтернетом і не мають відповідних знань. При цьому в зону ризику перш за все потрапляють підлітки, адже вони не мають сформованої психологічної стійкості та перебувають на початку власної соціалізації в суспільстві. Діти в цьому віці активні в Інтернеті і майже всі зареєстровані в соцмережах. Вони менше контактують з батьками і більш потайливі на відміну від малюків, які можуть ще все розповісти мамі і татові. Іноді підліткам складніше спілкуватися з однокласниками та однолітками, тому вони проводять багато часу онлайн.

Кіберпростір надає зловмисникам можливість встановлювати контакт і взаємодіяти з дітьми без нагляду дорослих. Це складніше зробити в реальній обстановці, наприклад, вдома або в школі, де дорослі, що несуть відповідальність, частіше перебувають насторожі. Діти, як і дорослі, мають легкий доступ до невідповідних сайтів і шкідливих матеріалів, включаючи зображення сексуального насильства над дітьми, порнографію і літературу, мета якої нав'язати уявлення, що сексуальні відносини між дорослим і дитиною є здоровими або нормальними.

Використання дитини для виготовлення порнографічних матеріалів в будь-якому контексті має розглядатися як серйозне насильство, а не як

побічний продукт іншої нанесеної їй шкоди.

Давайте розглянемо **нелегальні та шкідливі матеріали**, що не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я дітей (небажаний контент):

Сексинг - це відправка інтимних фото або відео з використанням месенджерів.

Сексторшен - це налагодження довірчих відносин в Інтернеті, щоб отримати інтимні фото або відео для подальшого шантажу дитини. Коли дитина відправляє таку фотографію, від неї вимагають або більш інтимний матеріал, який розміщується на сайтах, де є попит, або вимагають гроші за нерозголошення отриманих знімків. Злочинці намагаються завоювати довіру дитини, щоб втягти її в ситуацію сексуального насилля. Варто зауважити, що в сучасних ЗМІ, а також в Інтернеті, пропагується сексуальність та навіюється думка, що значимість людини залежить від її сексуальної зовнішності та поведінки. Тобто, людина розглядається як об'єкт втілення сексуальності. І злочинці цим користуються сповна. Знайомство та встановлення довіри між злочинцем та жертвою відбувається під час спілкування в мережі Інтернет: миттєві повідомлення, блоги, соціальні мережі, дошки оголошень та інше.

Діти не лише можуть легко знайти порнографічні сайти, вони так само легко можуть отримати інформацію, яка підштовхне до скоєння злочину, наприклад: інформацію про виготовлення та розповсюдження наркотиків, способи крадіжки грошей або про те, як зробити саморобну вибухівку.

Кібергрумінг - це налагодження довірчих відносин з дитиною з метою сексуального насильства над нею. Є маса історій, коли зловмисник знайомиться з дитиною в соцмережах і в подальшому змушує його робити дуже жорстокі сексуальні дії перед камерою або заманює на особисті зустрічі офлайн, де відбувається сексуальне насильство або розбещення.

Контент для дорослих. Понад 95% батьків вважають найголовнішою небезпекою «дорослий» контент, який можуть переглядати діти, зокрема порноконтент. Розміри порноіндустрії неможливо навіть виміряти. Вона вважається третім великим джерелом прибутку для організованої злочинності. Інтернет може надати дітям швидкий та (у більшості випадків) безкоштовний доступ до порноконтенту. Необхідно лише ввести ключові слова або фрази для того, аби отримати тисячі посилань на сайти із дорослим контентом. Практично гарантовано, що дитина зіткнеться із порноконтентом, навіть якщо вона і не шукала його. Пропагування сексуального насилля над дітьми, жорсткої поведінки, шкідливих звичок, перегляд матеріалів, що містять сцени насилля та жорсткості по відношенню до людей або тварин, перешкоджає нормальному формуванню моральних цінностей та може завдати психологічних травм.

Кібер-хуліганство (кібербулінг, кіберцькування) – термін, який використовується для того, аби описати інформаційні атаки на дитину через Інтернет. На відміну від традиційного хуліганства, якого дитина може уникнути, знаходячись вдома, стати жертвою кібер-хуліганства можна й у

власній оселі на очах у батьків. На жаль, багато дорослих навіть і не підозрюють про це. Варіанти кібер-хуліганства досить різноманітні. Основним різновидом є переслідування дітей та підлітків за допомогою ІКТ. Для цього можуть створюватися сайти, на яких розміщуються матеріали, що компрометують дитину (фото, відеозйомки тощо). З метою кібер-булінгу використовуються сервіси миттєвих повідомлень, електронна пошта, соціальні мережі, ігрові та розважальні сайти, соціальні мережі, форуми та чати. Дорослі можуть здогадатися про кібер-булінг по відношенню до своєї дитини, якщо стають свідками незвичної реакції на отримані електронні листи, СМС або помічають небажання дитини відвідувати школу чи використовувати домашній комп'ютер.

Грифери - інтернет-шахраї, які заважають учасникам онлайн-ігор спокійно грати. Вони періодично пошкоджують ігрових персонажів, блокують певні функції гри та викрадають як персонажів, так і їхнє віртуальне життя. Виманювання інформації про дитину та її сім'ю з метою подальшого пограбування, шантажу. Це відбувається завдяки використанню певних Інтернет-технологій.

Шпигунське програмне забезпечення. Це комп'ютерні програми, які збирають інформацію без відома власника комп'ютера. Зібрана інформація може містити:

1. список рекламних сайтів, на які переходить користувач під час серфінгу в Інтернеті;
2. особисту інформацію: ім'я, адресу та номер телефону;
3. Web-сторінки, які відвідує користувач, та відомості форм, які він заповнює на цих сторінках (треба пам'ятати про обережність при повідомленні паролів своєї електронної пошти та акаунтів у соціальних мережах; подібна інформація використовується при оформленні банківських документів у якості ключових слів);
4. перелік файлів, які завантажує користувач на свій комп'ютер;
5. інформацію, необхідну для доступу до Інтернету: номер з'єднання модему телефонної лінії, ID та інше.

Інтернет-зловмисники можуть використовувати шпигунське програмне забезпечення, аби одночасно встановити контроль над великою кількістю комп'ютерів та використовувати їх у якості зомбі. Такі комп'ютери утворюють велику та потужну мережу, до якої можуть входити до 100 000 комп'ютерів. Ця мережа використовується шахраями для розсилання спаму, вірусів та здійснення атак на інші комп'ютери та сервери.

Фішинг — технологія Інтернет-шахрайства, розроблена з метою крадіжки конфіденційної інформації. Різновидами її є поштовий фішинг (отримання листа від «державної установи» або «банку» із вимогою повідомити особисті дані) та онлайн-фішинг (створення ідентичної копії відомих сайтів Інтернет-магазинів з метою обманювання покупців).

Фармінг - різновид шахрайства в Інтернеті, коли оманливим шляхом користувач потрапляє на ідентичну копію відомих сайтів. Потім відбувається зараження комп'ютера вірусами та шпигунським програмним забезпеченням.

Створення у мережі профайлів для виявлення інтересів дитини. Більшість існуючих соціальних мереж заохочують користувачів надавати якомога більше особистої та конфіденційної інформації (прізвище та ім'я, домашня адреса, номери телефонів, місце роботи, інтереси та нахили). Шахраю неважко обрати потенційну жертву та вивчити її за наданою у профайлі інформацією. Користувачі викладають подібну інформацію у більшості випадків добровільно, не усвідомлюючи можливих наслідків такої необережності. Діти охоче розміщують фотографії, які можуть також бути використані шахраями у своїх власних цілях.

На жаль, такі злочини не мають кордонів - злочинець і жертва можуть перебувати на різних континентах, часто працюють цілі угруповання.

Такого роду злочини відбуваються і в Україні, але, на жаль, про них мало знають не тільки діти, а й батьки, а значить не мають знань, щоб себе убезпечити або ефективно справлятися з такою проблемою.

Важливо розібратися, як злочинці здійснюють кібернасильство. Онлайн-хижаки встановлюють контакт із дітьми шляхом розмов у чат-кімнатах, обміну миттєвими повідомленнями, електронною поштою або через дошки повідомлень. Злочинці реєструються в соціальних мережах під виглядом підлітків, вказують інтереси (близькі жертви), наповнюють сторінку максимально правдоподібною інформацією. Комунікація може тривати від одного вечора до декількох тижнів, перш ніж буде отримано перше фото, а далі починаються вимоги грошей або більш приватних матеріалів від підлітка. Багато підлітків користуються онлайн-форумами підтримки ровесників з метою вирішення власних проблем. Хижаки часто відвідують такі зони в онлайні, щоб знайти вразливих жертв. Злочинці виявляють по відношенню до них увагу та турботу, пропонують подарунки і таким чином намагаються поступово спокусити своїх жертв, не шкодуючи для цього ні часу, ні грошей, ні енергії. Вони в курсі найостанніших музичних новинок і все знають про хобі, які найчастіше цікавлять дітей. Вони вислуховують дітей і «співчують» їхнім проблемам. Вони намагаються позбавити комплексів молодих людей, поступово вводячи у свої розмови сексуальний контекст або показуючи відверто сексуальні матеріали. Деякі злочинці працюють швидше, одразу ж втягуючи дітей у розмови на сексуальну тему. Цей більш прямолінійний підхід може включати і сексуальне домагання. Злочинці також можуть спонукати дітей, з якими вони знайомляться в онлайні, до контакту віч-на-віч [.

Найбільш **вразливими** для онлайн-хижаків є молоді люди, яким притаманні такі риси:

- вони новачки в онлайні й незнайомі з «мережовим етикетом»;
- завзяті користувачі комп'ютера;
- хочуть спробувати у житті щось нове, авантюрне;
- активно шукають уваги та дружби;
- бунтівні;
- ізольовані або самотні;

- їх приваблюють субкультури, що існують за межами контрольованого батьками світу.

4. Ознаки кібернасильства.

Нажаль, діти стають дедалі уразливішими до експлуатації з метою отримання сексуального контенту в Інтернеті. У партнерстві з Microsoft фонд Internet Foundation провів кількісне дослідження дитячого і підліткового сексуального контенту в Інтернеті, яке охопило тримісячний період з вересня по листопад 2013 року. Дослідження виявило, що 18,5 % контенту було вироблено за участю дітей у віці 15 років і молодше, при цьому 91 % припадало на дівчат. Із загального числа матеріалів про сексуальну наругу над дітьми в Інтернеті, в яких задіяні діти у віці до 15 років, 40 % припадають на дітей у віці 7-10 років, а інші 42 % – на дітей у віці 11-13 років.

Крім того, 85,9 % контенту, що зображує дітей у віці до 15 років, були створені за допомогою веб-камери. Велика кількість відеоматеріалів і зображень поширюються на веб-сайтах третіх сторін, що означає неможливість контролю над їх видаленням або наступним поширенням.

Американська організація THOR провела дослідження серед 2100 жертв таких злочинів. Кожна четверта дитина була у віці 12 років або молодше. При цьому 62% дітей погоджувалися на вимоги злочинців, але в 68% випадків вони не закінчувалися, а навпаки збільшувалися.

Дослідження Британської Національної спільноти по запобіганню жорстокому поводженню з дітьми (NSPCC) свідчить про те, що 16% дітей відправляють свої інтимні фото.

Деякі діти піддаються особливому ризику через низку факторів, які збільшують їх вразливість і діють в будь-якому середовищі. Ці діти знаходяться в соціально або економічно скрутному становищі, вони вже піддавалися сексуальному насильству та експлуатації, вони самотні, вони відчують відчуженість від батьків та інших людей, у них низька самооцінка і / або їм не вистачає впевненості в собі. Гендерна приналежність також розглядається як фактор ризику, при цьому від взаємодії в кіберпросторі, мабуть, страждає більше дівчаток, ніж хлопчиків (хоча хлопчики все частіше з'являються в порнографічних зображеннях, що циркулюють в мережі).

Підлітки, які ідентифікують себе як люди з гомосексуальною орієнтацією або не мають чіткого уявлення про свою сексуальну орієнтацію, піддаються більшому ризику сексуальної експлуатації в Інтернеті. Згідно з доповіддю Online behavior related to child sexual abuse («Онлайн-поведінка, пов'язана з сексуальним насильством над дітьми») ця група дітей може виявитися більш уразливою через високий інтерес до питань, що стосуються сексуальності. При пошуку в Інтернеті інформації про гомосексуалізм і сексуальність вони можуть шукати людей, які мали подібний досвід і, отже, можуть легше довіряти дорослим, які, за їх уявленнями, запропонують їм підтримку, тоді як насправді ці дорослі полюють на них. Сумнівні офлайн-

зустрічі, де іноді відбувається схиляння або примушування до сексу, які впливають з онлайн-спілкування, відбуваються у молодих гомосексуальних підлітків частіше, ніж у інших молодих людей.

5. Ознаки небезпеки кіберспілкування.

Сахара Бірн, Шеррі Жан Кац опитали 465 батьків, чії діти не менше ніж дві години сидять в онлайн щодня. Вони виявили, що батьки недооцінюють загрози кібернасілія, і часом зовсім не знають, як часто їх дитина стає жертвою або злочинцем після перегляду сцен насильства чи граючи в жорсткі комп'ютерні ігри; як часто вона переглядає порнографію і до неї починають надходити розпусні пропозиції від незнайомців онлайн. Розрив між поведінкою батьків і їх незнанням особливо збільшується, коли батьки є прихильниками ліберального стилю виховання.

Коли діти (добровільно або ненавмисно) дізнаються про секс і сексуальність за допомогою доступу до порнографічних матеріалів з кіберпростору, порнографія для багатьох молодих людей все частіше стає основою їх розуміння сексу і його ролі в інтимних відносинах.

Наслідки кібернасілія досить серйозні для особистості дитини і підлітка - дитина, яку змусили позувати в непристойних зображеннях, може страждати від шкідливих наслідків, властивих сексуальному насильству та експлуатації. Залежно від віку і ступеня застосованого фізичного насильства, дитина, яку використовували для виготовлення порнографії, буде страждати від фізичної травми і болю. Пізніше вона може відчувати і ряд інших наслідків, включаючи депресію, низьку самооцінку, занепокоєння, виснаження, труднощі з концентрацією уваги, агресивну поведінку і стримуваний гнів. Вона може відчувати провини і страх за свою безпеку і безпеку інших. Можливо, цим дітям буде важко довіряти людям, вони будуть намагатися виглядати дорослими, їх рольові кордони можуть бути стерті, і вони можуть виявляти розгубленість (викликану, серед іншого, обхажуванням з боку насильника). Дитина може заподіяти собі шкоду, в тому числі вживаючи алкоголь і наркотики, оскільки деяким дітям дають наркотики перед тим, як піддати насильству. У ряді випадків дитина може страждати від пост-травматичного стресу.

Дитина може також зіткнутися з особливими згубними факторами, що виникли в результаті того, що її зробили об'єктом зображення насильства в кіберпросторі. На думку фахівців, дитина в цій ситуації може відчувати, що матеріали, які показують її приниження, приховують те насильство, яке він зазнав, і створюють враження, що вона була співучасником їх створення. Ця проблема є додатковим травмуючим тягарем для дитини. Через неї дитині може бути важко повідомити про те, що з нею сталося, так як вона боїться, що інші люди не повірять у її страждання. Перед камерою дітей зазвичай змушують посміхатися і виглядати податливими. Тому дитина боїться, що оточуючі подумують, що вона сама дозволила насильство. Дитина може

вважати, що впорається з тим, що сталося краще, якщо буде заперечувати наявність тих подій, з якими їй важко змиритися. Потерпіла таким чином дитина може відразу ж або згодом відчувати сором і страх бути впізною, коли вона намагається протистояти реальному і уявному відношенню до неї з боку суспільства.

Почуття сорому може бути більш гострим у підлітків, ніж у дітей молодшого віку, наприклад, більш старші дівчатка можуть хвилюватися, що пляма, яка наклала на них насильство, завадить планам на майбутнє заміжжя і материнство. Занепокоєння може посилюватися, коли дитина розуміє, що зображення її насильства будуть продовжувати виготовляти і поширювати в майбутньому серед аудиторії, яка знаходиться як поруч, так і по всьому світу. Деякі з цих симптомів матимуть місце навіть в тих випадках, коли підліток сам виготовив своє порнографічне зображення.

Наслідки насильства такого роду можуть бути вкрай руйнівними і вже приводили до випадків самогубств. Віртуальна сторона, яка полегшує переслідування, підсилює переживання жертви, спричинені насильством. Видалити такі матеріали із мережі практично неможливо. Крім того, вони можуть потрапити на сайт знайомств чи портал дитячої порнографії, що завдасть додаткових проблем та стресу.

Дослідники виділяють такі **ознаки кібернасілія**:

- дитина стає замкнутою, сумною, напруженою, хоча раніше такого за нею не помічали. Вона стала по-іншому вести себе з вчителями, дітьми, батьками;
- дитина втратила інтерес до навчання, різко знизилися успіхи в навчанні;
- дитина десь витає, не фокусує увагу, постійно в телефоні і дуже засмучена;
- швидко витрачає кишенькові гроші.

Так само є **ознаки, за якими сам підліток може зрозуміти, що віртуальне спілкування несе небезпеку**:

- незнайомець приділяє занадто багато уваги, засипає компліментами і коментарями, лайками;
- дуже швидкий розвиток відносин, швидкий перехід до обговорення сексуальних тем;
- перехід в більш секретні чати - наприклад з Facebook і WhatsApp або зашифровану бесіду в Telegram;
- відправка незнайомцем дитині своїх (частіше за все не справжніх) інтимних фото;
- агресує, коли дитина відмовляється надіслати своє інтимне фото;
- прохання тримати спілкування в секреті.

Дітям часто здається, що в онлайні можна робити що завгодно, адже у них є "броя" у вигляді екрану гаджета і вони не розуміють, як віртуальні проблеми можуть перерости в реальні ризики для життя.

Також останнім часом в соціальних мережах з'явилися **небезпечні ігри** для дітей та підлітків - «ігри смерті» («Синій кит», її також називають

«Тихий будинок», «Море китів» або «Розбуди мене о 4:20», «Квест рожевої феї»). Популярним серед дівчат стало нанесення шрамів. Серед хлопців — «собачий кайф» — удушення або сильне натискання на грудну клітку, що призводить до втрати свідомості. Кінець у цих іграх завжди один — дитина вдається до самогубства.

За даними Національної поліції, було виявлено майже півтисячі «груп смерті». Повідомлення про такі деструктивні групи і про участь українських дітей у них неабияк тривожить суспільство.

Кривдники не вибирають випадкових дітей. Вони моніторять їхнє життя у соціальних мережах і лише тоді обирають жертву. Вони дивляться на кількість друзів, пости, музику, відеоролики, в яких групах дитина, які у неї фото, кольорова гама. Кривдники відчувають, яких дітей можна обрати та як ними маніпулювати. Зазвичай діти хочуть самоствердження і проявити себе, тому беруть участь в подібних іграх. Найбільше уразлива група дітей 5-8 класів, оскільки вони ще не розуміють загрози від злочинців, і від страху виконують їхні накази. Старші підлітки вже розуміють, що таке суїцид і усвідомлюють наслідки спричинення собі болю та ушкоджень, а менші — можуть розказати батькам.

У так званих «групах смерті», злочинці організовують цілу систему по роботі з цими дітьми. Здебільшого, щоб вступити в групу, потрібно подати заявку для вступу до неї. Якщо адміністрація групи «затвердить» кандидатуру, то ще й проведе невеличке психологічне вивчення особи та її готовності до самогубства через спілкування в приватному чаті. Далі адміністратор групи схиляє дитину до виконання завдань (квестів), причому майже всі завдання передбачають нанесення дитині каліцтва або заподіяння болю. Усі ці «квести» обов'язково знімають на відео. Ці відеозаписи дитячих самогубств організатори спільнот здебільшого потім продають в Інтернеті.

Злочинці тонко розбираються в психології підлітків — вони **тиснуть** відразу на три больових точки:

1. тиснуть на свідомість дітей (ти слабодухий і не можеш це зробити, тобі це «слабо») — і багато підлітків виконують завдання, щоб довести собі і комусь свою силу.
2. вони вміло маніпулюють дітьми — страх втратити рідних сильніший за страх власної смерті.
3. вони підносять самогубство як відхід від всіх проблем в житті, допомогу і полегшення.

Нажаль, на разі у законі про доведення людини до самогубства не написано, що винного можна притягнути до відповідальності за доведення до самогубства через інформаційно-комунікативні технології. Те, що написано в соцмережах, на сторінках дітей та ін. не вважається доказом у суді.

Психологи зазначають такі **тривожні сигнали**, які вказують на те, що дитина вступила в небезпечну спільноту.

1. Дитина різко стає слухняною, але «відчуженою»: протягом 3-5 днів коло друзів, а головне — інтереси, різко змінюється. Підліток стає відстороненим від реального життя і починає погоджуватися з усім, що

йому говорять. Адже вважає, що все, що відбувається — неважливо, а головна мета його життя — у віртуальному співтоваристві, де він нарешті зрозумів сенс життя і знайшов однодумців.

2. У підлітка змінюється розпорядок дня: став вечеряти в кімнаті, змінює час відвідувань секцій, в один і той самий час сідає за комп'ютер.
3. Підліток млявий і постійно не висипається, може просипатись надто рано (о 4-5-й годині ранку). Цей час обрано спеціально: по-перше, пробудження вночі стомлює дитину і тому вона швидко втомлюється, стає дратівливою і, що потрібно творцям небезпечних сайтів, розчаровується в житті. По-друге, в досвітній період організм, налаштовуючись на пробудження, виробляє адреналін, тому підйом в цей час викликає тривожність і страх про майбутнє.
4. У малюнках повторюється один і той самий мотив: захопившись чимось, підлітки починають це демонструвати в малюнках. Тривожними сигналами вважаються малюнки метеликів — вони живуть тільки один день, і китів (вони від відчаю викидаються на берег). Це символіка суїцидальних груп.

6. Особливості запобігання та профілактики шкідливого впливу кібернасильства.

Спеціалісти вважають, що в **профілактичних цілях** важливо навчити дітей правильно користуватися Мережею в будь-якому віці. Важливо скласти список домашніх правил користування Інтернетом, поставити обмеження на спілкування в чатах. З дітьми потрібно вести бесіди про їх спілкування. При цьому батьки повинні питати про це так, ніби про реальних друзів зі школи. Потрібно цікавитися людьми, з якими підліток спілкується за допомогою миттєвих повідомлень. Однак не слід влаштовувати допит. Бесіда повинна бути дружньою. Інакше підліток не стане допускати батьків у свій особистий простір. Уберегти його від біди в цьому випадку буде непросто. Вкрай необхідно вести з дитиною бесіди про здорове статеве життя. Всю інформацію, яку підліток знайде в Інтернеті, він може обговорити з батьками. Це не повинно бути чимось ганебним, забороненим. Відкриті бесіди зі старшими допоможуть зрозуміти елементарні речі. Не варто пускати розвиток дитини в цій сфері за течією. Важливо навчити дітей не залишати інформацію про себе на будь-яких сайтах, не розміщувати свої фотографії в чатах, на майданчиках загального доступу. Розглянувши основні небезпеки в Інтернеті, можна зробити відповідні дії, щоб уникнути негативних наслідків

Діти часто не замислюються над достовірністю отриманої інформації, не вміють аналізувати та узагальнювати її, тому що у них відсутнє або недостатньо розвинуте критичне мислення. Якщо при підготовці навчання недостовірною чи неправдивою інформацією до життєвого ризику не призводить, то у випадку пошуку інформації, що стосується здоров'я, ризик істотно збільшується. Проблеми, що стосуються здоров'я, як фізичного, так і психічного, повинні обговорюватися лише у родині, із дорослими та

фахівцями. В Інтернеті на різноманітних форумах досить легко знайти інформацію, яка є не лише антинауковою, а й життєво небезпечною, якщо нею скористатися.

Практичний досвід формування у дітей стійкої мотивації до безпечної поведінки у мережі Інтернет свідчить про необхідність побудови у дітей навичок самостійного мислення. Але самі знання не є запорукою бажаного результату, діти мають навчитись самостійно аналізувати ту інформацію, яку вони отримують, подорожуючи віртуальним світом. Таким чином вони навчаються **критично мислити**.

Термін «критичне мислення» з першого погляду є досить розмитим та багатозначним. Він викликає численні асоціації та тлумачення. Американський фахівець Річард Пауль запропонував таке визначення: **критичне мислення** – це мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення. Тут є важливими дві обставини:

1) критичне мислення – це не просте мислення, а мислення, яке спричиняє самовдосконалення;

2) бажане самовдосконалення приходить з навичками використання стандартів коректної оцінки процесу мислення.

Професор Девід Клустер називає п'ять **складових критичного мислення**:

1. Критичне мислення – мислення самостійне. Ніхто не може думати за нас. Ми формулюємо свої ідеї, оцінки й переконання винятково самі і для самих себе. Мислити критично можна в будь-якому віці, навіть малята здатні думати критично і цілком самостійно. Самостійність – перша і, можливо, найважливіша ознака критичного мислення.

2. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення. Знання створює базу, без якої людина не може мислити критично. Щоб висловити складну думку, потрібно переосмислити велику кількість фактів, ідей, теорій, концепцій.

3. Критичне мислення починається з постановки запитань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити. Люди допитливі за своєю природою. Ми помічаємо щось нове і хочемо довідатися, що це таке. «Жити – означає мати проблеми, а вирішувати їх – означає зростати інтелектуально», - писав Дж. Гілфорд. Американський філософ і педагог Джон Дьюї вважав, що критичне мислення виникає тоді, коли діти починають працювати над вирішенням конкретної проблеми: «Тільки борючись із конкретною проблемою, відшукуючи власний вихід із ситуації, учень дійсно думає».

4. Критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Критично мисляча людина може знайти власний спосіб розв'язання проблеми й обґрунтувати це рішення розумними доказами. Вона усвідомлює, що існують ще й інші шляхи розв'язання проблеми, але може довести, що її рішення є оптимальним.

Будь-яка аргументація містить у собі чотири основних елементи:

- твердження (теза, основна ідея),
- доводи,

- докази (цифри, цитата з тексту, особливий досвід),
- підстава (точка відліку, що дає обґрунтування всієї аргументації).

5. Критичне мислення є мислення соціальне. Особиста думка перевіряється й удосконалюється, коли нею поділитися з іншими. Коли ми дискутуємо, сперечаємося, обмінюємося думками з іншими людьми, ми уточнюємо й поглиблюємо свою власну позицію.

На наш погляд, дітей та підлітків важливо озброїти знаннями наступних трьох **параметрів оцінювання достовірності сайтів та інформації в Інтернеті**, що використовуються для пошуку інформації.

1. Навігація та зручність використання. Для того, щоб можна було скористатися корисною інформацією, розміщеною на сайті, важливо, щоб такий сайт можна було досить просто знайти та ефективно використовувати. Він має бути зручним у навігації, щоб у ньому, рухаючись по гіперпосиланнях, можна було легко знаходити потрібну інформацію, оминаючи зайву, нецікаву, непотрібну.

2. Авторство. На сайті має бути інформація як про власників (тих, хто створив і розмістив сайт в Інтернеті), так і про авторів статей, розміщених на ньому. На сайті мають бути такі відомості, як повне ім'я автора, рід його занять, його досягнення в певній галузі знань.

3. Надійність змісту. Діти мають з'ясувати: містить сайт тільки рекламу, чи власну точку зору автора, чи виключно наукові знання, і чи може насправді він бути джерелом інформації, необхідної для навчання? З якою метою надається чи пропонується інформація і кому вона вигідна, корисна? Дуже важливо, щоб діти усвідомлювали, чи потрібен їм цей сайт для пошуку інформації.

На перший план боротьби з насильством над дітьми за допомогою сучасних технічних засобів необхідно ставити вивчення наслідків застосування нових технологій і забезпечення захисту потерпілих. Разом з тим потрібно провести нові дослідження для оцінки специфічних наслідків, пов'язаних із застосуванням нових технологій, і вивчення раніше невідомих форм насильства, що виникли одночасно з ростом підключень до Інтернету. До найбільш пріоритетних напрямів досліджень відносяться вивчення наслідків тривалого зіткнення з матеріалами шкідливого змісту, а також аналіз природи і наслідків злочинів, пов'язаних з експлуатацією неповнолітніх їх однолітками.